

Mövzu 13

ÜNSİYYƏT VƏ ŞƏXSİYYƏTİN SOSİALLAŞMASINDA ONUN ROLU

Plan:

1. Ünsiyyət, onun funksiyaları və formaları
2. Ünsiyyətin üslubları
3. Müəllim-şagird münasibətləri və onların humanistləşdirilməsi
4. Müəllim-şagird münasibətlərində yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması
5. Pedaqoji ünsiyyətin mahiyyəti

İstifadə olunan ədəbiyyat:

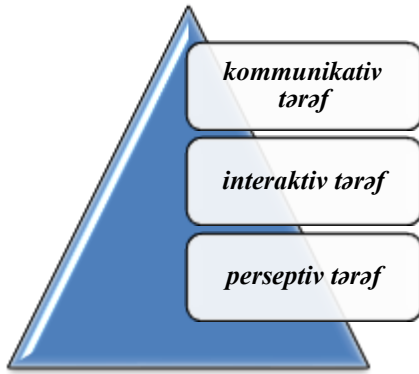
1. Əlizadə H.Ə., Mahmudova R.M. Sosial pedaqogika. Dərslik, Bakı, 2013
2. İlyasov M. Müəllimin pedaqoji ustalığı. Bakı, 2013
3. Quliyev S., İsmixanov M. Müəllimlik ixtisasına giriş. Bakı, 2015
4. Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika. Bakı, 2010

1. Ünsiyyət, onun funksiyaları və formaları

İnsanın sosiallaşması onun ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşması, ünsiyyət təcrübəsinə yiyələnməsi ilə sıx bağlıdır. İnsan cəmiyyətdə yaşayıb fəaliyyət göstərməsi üçün adamlarla, sosial qruplarla ünsiyyətə girməyi, lazımi informasiya mübadiləsi aparmağı və onlara təsir etməyi bacarmalıdır. Bunsuz hər hansı bir sahədə fəaliyyət göstərmək, özünü ifadə və təsdiq etmək mümkün deyildir. Bu baxımdan düzgün ünsiyyət qurmaq bacarığı şəxsiyyətin sosiallaşmasının mühüm tərkib hissəsini təşkil edir.

Ünsiyyət dedikdə, insanların informasiya mübadiləsi, qarşılıqlı təsiri və bir-birini qavraması prosesi başa düşülür. O, əsas sosial tələbatlardan biri olmaqla şəxsiyyətin inkişafı və formalaşmasının vacib şərtini təşkil edir.

Müasir psixoloji-pedaqoji ədəbiyyatda *ünsiyyətin 3 tərəfi* fərqləndirilir.

Ünsiyyətin kommunikativ funksiyası - informasiyaların alınması, çatdırılması və mübadiləsindən ibarətdir. Bu yolla insanlar təsəvvürləri, fikirləri, ideyaları, hissləri ilə bölüşür, başqa adamları dinləməyə, başa düşməyə və inandırmağa çalışırlar.

Ünsiyyətin interaktiv funksiyası-insanların qarşılıqlı təsiri olub, tərəf-müqabilinə adekvat təsir göstərməkdən ibarətdir. O, ünsiyyətin nüvəsini təşkil edir.

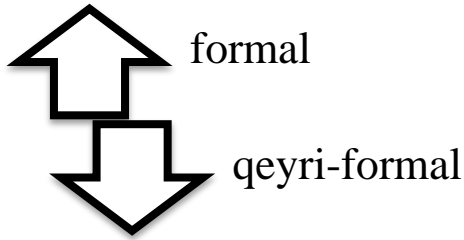
Ünsiyyətin perseptiv funksiyası-insanların bir-birini qavraması, anlaması və öz şəxsiyyətlərini ifadə etməsi ilə bağlıdır. Bu zaman insan başqalarının özünü düzgün anlamasına, eyni zamanda onların hissi aləmini duymağa, dərdinə şərik olmağa və mövqeyini başa düşməyə səy göstərir.

Ünsiyyətin qeyd edilən funksiyaları bir-birilə sıx bağlıdır və vəhdətdə həyata keçirilməlidir. Bəzən məktəbdə ünsiyyətin ancaq bir funksiyasına-informasiya vermək funksiyasına daha çox önəm verilir, digər iki funksiya diqqətdən yayınır. Bu halda müəyyən informasiya verilsə də, müəllim-şagird münasibətləri, bir-birini anlaması

təmin edilmir. Nəticədə, münasibətlərdə çətinliklər yaranır.

Ünsiyyətin formaları

Ünsiyyətin səmərəsi onun forma və üslublarının düzgün seçilib tətbiq edilməsi ilə sıx bağlıdır. Ünsiyyətin iki başlıca forması ayırd edilir:

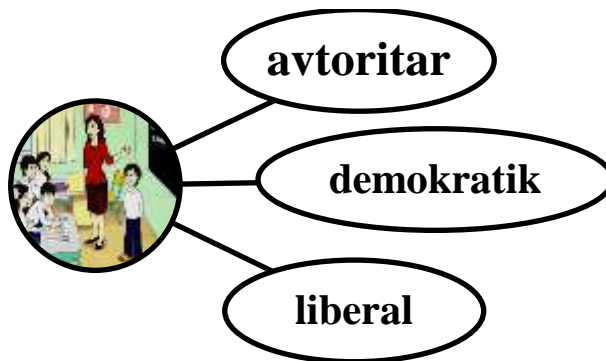
Formal ünsiyyət rəsmi qaydalarla, normalarla tənzim olunur; müəllim-şagird münasibətləri rəsmi münasibətlərdir.

Qeyri-formal ünsiyyət rəsmi qaydalarla müəyyən olunmur, şəxsi xarakter daşıyır, simpatiya və antipatiyaya əsaslanır. Qeyri-formal ünsiyyət insanların münasibətinə, kollektivin fəaliyyətinə təsir göstərir. Lakin qeyri-formal ünsiyyətdə müəyyən hədd-psixoloji məsafə, “pedaqoji pərdə” gözlənməli, belə ünsiyyət rəsmi vəzifələrin yerinə yetirilməsinə mane olmamalıdır.

Göstərilən ünsiyyət formalarının heç birini universallaşdırmaq olmaz. Ancaq formal ünsiyyətə əsaslanmaq formalizmə, münasibətdə soyuqluğa gətirib çıxara bilər. Eləcə də qeyri-formal ünsiyyətə əsaslanmaq da anarxiyaya və müəllim-şagird arasında “pərdə”nin götürülməsinə gətirib çıxarar. Buna görə də, hər iki ünsiyyət formasını düzgün əlaqələndirmək və şəraitdən, situasiyadan asılı olaraq tətbiq etmək lazımdır.

2. Ünsiyyətin üslubları

Ünsiyyət üslubu dedikdə, ünsiyyət fəaliyyətində fərdi xüsusiyyətlərin məcmusu başa düşülür. Üç əsas ünsiyyət üslubu fərqləndirilir:

Avtoritar üslub-inzibati-amirlik üslubudur. O, nüfuza və təbəçiliyə əsaslanır. Onun əsas vasitələri əmr, tələb, qadağan, qışqırıq və cəzadır. Bu üslubda müəllim

şagirdə obyekt kimi, “yuxarıdan aşağı” baxır, hər xırda şeyə sərt reaksiya verir, bəzən isə təhqirə əl atır. Bu halda şagird zahirən itaət göstərsə də, daxilən narazı qalır, müəllimə soyuq münasibət (bəzən kin) bəsləyir, yeri gəldikdə itaətsizlik göstərir. Belə üslub ünsiyyəti çətinləşdirir, əsəbilik, inamsızlıq, qeyri-sağlam psixoloji mühit yaradır, münaqişələrə yol açır.

Demokratik üslub-əməkdaşlığa əsaslanan üslubdur. O, qarşılıqlı hörmət, humanizm, bərabərlik, ədalət üzərində qurulur. İnsana fəaliyyətin subyektini kimi baxılır; onun rəyi, tələbat və maraqları nəzərə alınır, təşəbbüs və fəallığına geniş yer verilir. Demokratik üslubun əsas vasitələrini inandırma, xahiş, məsləhət təşkil edir. Bu üslub normal ünsiyyət qurmağa, sağlam mənəvi-psixoloji mühit yaratmağa, insanın şəxsi ləyaqət hissini qorumağa, nüfuzunu yüksəltməyə imkan verir.

Liberal üslub-ünsiyyətdə səhlənkarlığa, laqeydliyə əsaslanır: tərbiyəçi heç nəyə qarışmır, məsələlərə formal yanaşır, məsuliyyətdən kənar olmağa çalışır. Bu isə normal ünsiyyətə və bütövlükdə işin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir.

Ünsiyyət üslublarının müxtəlif təzahür formaları-*fərdi ünsiyyət üslubları* müşahidə olunur. Onlardan əsaslarını qeyd edək:

- a) birgə yaradıcı fəaliyyət üslubu;
- b) dostcasına ünsiyyət üslubu;
- c) ünsiyyət-qorxu üslubu;
- d) ünsiyyət-məsafə üslubu
- e) ünsiyyət-ələalma üslubu və s.

3. Müəllim-şagird münasibətləri və onların humanistləşdirilməsi

Məlum olduğu kimi, müasir dövrümüzdə müəllimin ənənəvi fəaliyyətində dəyişikliklər baş verib. İndi onun mövqeyi bələdçi (fasilitator), aparıcı (istiqlamət verən) bir mövqedir.

Əslində bu, müəllim liderliyinin yeni tipidir. Bu liderlik müəllimlə şagirdin təhsilin məqsədinə nail olmağa yönəldilmiş birgə fəaliyyətinə əsaslanır. Müəllim sistemli, ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə əməkdaşlıq edir: problemlə vəziyyəti təşkil edir, tədqiqat məqsədlərinin qoyulmasında şagirdlərə istiqamət verir, bunların həllində metodik kömək göstərir, biliklərin əldə edilməsi və mənimsənilməsi yollarını öyrədir.

Şagird isə müəllimin istiqamətinə əsasən fəaliyyət göstərir. O, fəaliyyətə məcbur olunmur, sadəcə təhrik edilir. Onun mövqeyi kəşf edən, tədqiqatçı xarakteri daşıyır. Ona görə də müəllimin istiqaməti üzrə kiçik tədqiqatlara qoşulur, araşdırmalar aparır, konkret nəticələrə gəlir. Şagird gəldiyi nəticələrini qiymətləndirməklə bir daha ona əmin olur.

İstər müəllimin, istərsə də şagirdin fəaliyyəti subyektlərin fəaliyyəti kimi əməkdaşlıq xarakteri daşıyır. Bu münasibətlər müasir təhsili, məktəbi xarakterizə edən, onun humanist keyfiyyətini üzə çıxaran əsas əlamətdir.

Müəllim-şagird münasibətlərinin humanistləşdirilməsi müasir dövrdə əhəmiyyətə malikdir. Məktəblərdə illər boyu bərqərar olmuş ənənəvi “müəllim-şagird” münasibətlərinin bir çoxu müasir şəraitdə artıq öz əhəmiyyətini itirmişdir. Ənənəvi “müəllim-şagird” münasibətlərində şagird bütün yaş dövrlərində tək uşaq sayılırdı. Həm də ona çox vaxt sadəcə olaraq təlim prosesinin obyektini kimi yanaşırdılar, avtoritar tərbiyə üsullarından, bu və ya digər məqsədə nail olmaq üçün müxtəlif “təzyiq vasitələrindən” istifadə edirdilər.

Müəllim-şagird münasibətlərinin əsasında humanist prinsipin tələbləri dayanır. Onlar təlim prosesinin psixopedaqoji əsası kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycanın görkəmli psixoloqu, mərhum professor Əbdül Əlizadə bu məsələdən bəhs edərkən həm şəxsiyyət, həm də dialoji mədəniyyətin tələbləri barədə belə qənaətə gəlmişdir: “Obyekt mahiyyətcə şəxsiyyət deyil, insan deyil. İnsan ancaq subyekt kimi, şəxsiyyət kimi dialoqa girə bilər. Bu o deməkdir ki, dialoq məkanına daxil olmaq üçün:

- * insan münasibətləri mənəvi ölçülərə söykənməlidir;
- * adamlar bir-birini şəxsiyyət kimi qavramalıdırlar;
- * dialoq birgə əməkdaşlıq, birgə yaradıcılıq aləmi olmalıdır”.

Bu gün bərqərar olmuş yeni pedaqoji tərəkür baxımından isə şagird təlim prosesinin sadəcə olaraq obyektini deyil, eləcə də subyektidir. Əməkdaşlıq pedaqogikasının nailiyyətləri göstərir ki, dərstdə əsl yaradıcılıq münasibətlərinin səmərəli inkişafı üçün əlverişli şərait yaranır.

Müəllim və şagird tərəf-müqabilidir. Tərbiyə işində neqativ demoqrafik təsirlərin səmərəli yollarla aradan qaldırılması məhz onların qarşılıqlı münasibətlərinin xarakterindən asılıdır. Müasir dövrdə insan amilinin xüsusi sosial pedaqoji əhəmiyyət

kəsb etdiyi bir şəraitdə “müəllim-şagird” münasibətlərinin humanistləşdirilməsi məktəbin əsas vəzifələrindən birinə çevrilməlidir.

4. Müəllim-şagird münasibətlərində yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması

Şagirdlərin daxili aləmini düzgün başa düşməyən müəllimlər onların hissələrini, davranış motivlərini çox vaxt yanlış, birtərəfli ölçülərlə qiymətləndirirlər. Xüsusilə, VII-VIII siniflərdə bu cəhətdən ciddi nöqsanlar özünü göstərir. Müəyyən edilmişdir ki, aşağı siniflərdə müəllimlər hissələrini, davranış motivlərini nisbətən düzgün qiymətləndirməsələr də, yuxarı siniflərdə onların daxili aləmlərini başa düşmək üçün mühüm əhəmiyyətə malik olan cəhətləri səriştə ilə təhlil edə bilmirlər. Bu təsadüfi olmayıb, ilk növbədə, onunla bağlıdır ki, şagirdlər böyüyüb, yaşa dolsalar da, müəllimlər yaşın, yaşlılıq hissənin və meylinin möcüzələri ilə hesablaşmırlar, çox vaxt IV sinifdə olduğu kimi, VII və ya IX sinif şagirdini yenə də uşaq sayırlar. Yeniyetmələrlə “uşaq formalarında” ünsiyyətə girirlər, onların davranış və rəftarını da elə bu üsullarla idarə etməyə çalışırlar. Halbuki 10-11 yaşlarında şagirdlərdə yaşlılıq hissi və meyli formalaşır. Onlar yaşlı adamlar kimi geyinməyə, bəzənməyə, danışmağa, hətta gün keçirməyə başlayırlar. Şagirdlərin mənlilik şüuru, əxlaqi şüuru köklü surətdə dəyişir, onların ünsiyyət tələbatlarında yeni cəhətlər əmələ gəlir.

Müəllimlər yeniyetməlik yaş dövründə şagirdlərlə öz münasibətlərini yaşın özünün məntiqi əsasında qurmalıdır. Müəllimlər şagirdlərin yaşlanması prosesinin xüsusiyyətlərini nəzərə almadıqda, onların daxili aləmini başa düşə bilmir, davranış motivlərini düzgün qiymətləndirmir, bu zəmində də çox vaxt onların qarşılıqlı münasibətlərində bütövlükdə sinfin mənəvi psixoloji iqliminə mənfəət təsir göstərən ixtilaf əmələ gəlir.

5. Pedaqoji ünsiyyətin mahiyyəti

Pedaqoji ünsiyyət təlim-tərbiyə prosesinin təsirli vasitələrindən biri olub şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm yer tutur. Müəllim-şagird cütliyündə ünsiyyətin istənilən növü situasiyadan asılı olmayaraq tərbiyəvi xarakter daşıyır. Müəllim-şagird ünsiyyəti o zaman daha yüksək nəticələrə səbəb olur ki, bu ünsiyyətin əsasında hörmət, humanist münasibət dayanmış olsun. Psixoloq, professor Ə.Əlizadə yazır: “Şagirdlər müəllimin erudisiyasını yüksək qiymətləndirirlər. Bilikli müəllim sayırlar. Ancaq onlar səmimi, xeyirxah, qəlbini uşaqlara verən və onlarla söhbət etməyi bacaran, hətta

sinifdönkənar vaxtlarda da onlarla həvəslə məşğul olan müəllimi sevirlər”.

Müəllim-şagird ünsiyyəti müəllimin bu və ya digər bir sıra bacarıq və keyfiyyətlərə nə dərəcədə malik olmasından çox asılıdır. Müəllimin özünün pedaqoji fəaliyyətində müxtəlif xarakterli, müxtəlif temperamentli şagirdlərlə qarşılaşdığından onların hər birinə fərdi yanaşma bacarığına yiyələnməlidir. Şagirdlərinin heç birinin kənarda qalmaması üçün onların hər biri ilə “dil tapmağı” bacarmalıdır. Şagirdlərin hər birinin fərdi xüsusiyyətlərini öyrənməli, onlarla ünsiyyətə girə bilmək üçün “açar” tapmalıdır. Bu işə olduqca çətin və mürəkkəb iş olub, müəllimdən səbr, təmkin, yaradıcı axtarış və diaqnostik bilik tələb edir. Müəllim pedaqoji ünsiyyətin qayda-qanunlarını bilməli, kommunikativ bacarıqlara və kommunikativ mədəniyyətə malik olmalıdır.

Müəllim təkcə müxtəlif temperamentli şagirdlərlə işləmir, həmçinin bir-birinə bənzəməyən valideynlərlə də qarşılıqlı münasibətdə olur. Buna görə də müəllim valideynlərlə pedaqoji ünsiyyətə girə bilmə bacarıqlarına da malik olmalıdır.

Pedaqoji ünsiyyətin yüksək keyfiyyətlərinə yiyələnən müəllim məktəblilərlə xoş, mehriban ünsiyyət yaratmağı, ünsiyyətə girməyi, onların təlim-tərbiyə fəaliyyətinə rəhbərlik etməyi bacarır və onun yüksək səviyyədə təşkil edilməsinə nail olur.

Pedaqoji ünsiyyət sosial-psixoloji proses kimi aşağıdakı bir sıra funksiyalarla xarakterizə edilir: *şəxsiyyəti dərk etmək, informasiya mübadiləsi, fəaliyyətin təşkili, rolların dəyişdirilməsi, başqalarının dərdinə şərik olmaq, özünüütəsdic.*

Müəllimin öz ünsiyyətini bu sistem üzrə qura bilməsi müəllim-şagird ünsiyyətinin formalaşmasında mühüm təsir gücünə malik ünsiyyət mədəniyyətinin yaranmasına səbəb olur. Müəllimin əvvəlcədən şagirdlərlə qarşılıqlı ünsiyyət yarada bilməsinin proqnozlaşdırılması bir tərəfdən onun öz ünsiyyətini necə qura bilməsi, digər tərəfdən isə ünsiyyət mədəniyyətində olan çatışmazlıqların ləğv edilməsi üzərində düşünməsinə səbəb olur. Özünü səmimi ünsiyyətə hazır hesab edən müəllim şagirdlərlə ilk görüşündən onlarla mehriban, qayğıkeş, nəvazişli rəftar etməklə qarşılıqlı səmimi ünsiyyətə nail olur. Bir növ “kommunikativ hücum” keçmiş olur, bu da müəllim-şagird münasibətlərinin ilk vaxtlardan səmimiyyət və nəzakət üzərində qurulmasına səbəb olur.

Müəllim-şagird ünsiyyətinin formalaşmasında nəzərə alınması vacib olan məsələlərdən biri də şəxsiyyətlərarası anlamadır. Anlama onlamadan bu ünsiyyətin

yüksək nəticəsindən danışmaq olmaz. Anlama persepsiya, empatiya, identifikasiya ilə sıx bağlı şəkildə baş verir. **Persepsiya**-üz ifadəsindən, nitqdən, fəaliyyətdən adamın daxilini duymaq, **empatiya**-duymaq, kədəri yaşama bacarığı, uşağın dərdinə şərik ola bilmək qabiliyyəti, **identifikasiya**- başqasının daxili aləmini tam mənada öz daxili dünyasına gətirmə bacarığı deməkdir.

Pedaqoji ünsiyyət-sosial, psixoloji və qarşılıqlı təsir prosesidir. Bu münasibətlərin səmimiliyi, dərinliyi, emosional tərz, valideyn-övlad münasibətləri səviyyəsində təşkili təlim-tərbiyə işinin müvəfəqiyyətlə nəticələnməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.